

### **З. В. Кузнєцова**

*к. ю. н., доц. доцент кафедри конституційного права та правосуддя  
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

## **ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АКТІВ 1710 та 1996 РОКІВ**

Питання витоків української конституційної традиції вже давно є на часі і перебуває у центрі уваги сучасної правової науки. Прийнято вважати, що одним із ключових етапів у становленні системи конституційних цінностей, безумовно, є укладення Конституції 1710 року, автором якої визнається гетьман України Пилип Орлик. Авжеж, його правова спадщина має значний науковий і практичний потенціал для сучасної України, адже ідеї демократичного правління, свободи, законності залишаються злободенні і у наш час. Тож актуальність дослідження конституційних ідей другої половини 18 століття заслуговує на особливу увагу саме сьогодні, в контексті війни, боротьби за повний суверенітет і незалежність, територіальну цілісність і неподільність України. У цьому розумінні Конституція 1710 року проголошувала фактичну незалежність України від московії та інших держав і визнавала Україну самостійною державою[2]. Одночасно, в тексті Конституції також міститься визначення ворога: «Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невільниче ярмо. І скільки разів Військо Запорізьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв як ворог, що нападає, пригнічує та обмежує права України» [2, с. 10]. Цей історичний факт підкреслює безперервність імперської політики росії щодо України протягом століть, яка виявляється у постійному прагненні до русифікації, до заперечення української національної ідентичності, до ліквідації суверенітету України і перетворення на невід'ємну частину російського простору.

Метою дослідження є аналіз формування та еволюції української конституційної традиції від Конституції Пилипа Орлика 1710 року до чинної Конституції України 1996 року, а також виявлення історичних, ідейних та правових зв'язків між цими документами з тим, щоб визначити послідовність та неперервність національного конституціоналізму і його значення для сучасного державотворення.

Сьогодні є очевидним, що Конституція Пилипа Орлика 1710 року, яка належить до числа перших конституційних актів світу та чинна Конституція України 1996 року, як новітній конституційний закон належать до різних історичних епох, однак між ними простежується глибокий ідеологічний і основоположний зв'язок, основою якого є прагнення українського народу до самостійності, народовладдя, до побудови держави вільної, незалежної, заснованої виключно на праві.

Відтак з'ясуємо основні ідеї, які єднають ці два історичні документи. Можна з упевненістю сказати про значний здобуток Конституції 1710 р., яким стало чітке розмежування функцій влади, що фактично передбачало прообраз поділу класичних гілок влади на виконавчу, законодавчу і судову гілки влади. Цим документом вперше у світі (в Конституції США тільки в 1787 р.) закладено принцип поділу влади на законодавчу (Генеральна Рада), виконавчу (Гетьман і Генеральна Старшина) та судову (незалежні суди) [2]. Таким чином, Конституція 1710 року вперше для України чітко сформулювала принцип розмежування владних функцій між гетьманом, радою старшин, генеральною радою і судовою владою. У такий же спосіб цей принцип лежить в основі сучасної системи державної влади України (статті 6 Конституції 1996 року), і передбачає поділ на законодавчу, виконавчу та судову гілки [1], визнає і гарантує місцеве самоврядування [1]. Це свідчить, що сучасна Конституція є значно ширшою за змістом і структурою, відповідає міжнародним правовим стандартам і є новітнім зразком конституційної думки. Як свідчать дані в структурі Конституції П. Орлика немає окремих положень про місцеве самоврядування. Не дивно, оскільки документ фокусувався на незалежності України, акцент робився на розподілі гілок влади на найвищому рівні, та й термін «місцеве самоврядування», як правова категорія, на той час не існував і все-таки документ також підтверджував самоврядні права міст, що жили за Магдебурзьким правом. «Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими, повинні бути непорушно збережені. Це ухвалюється спеціальним актом і доручається підтвердити у подальшому гетьманською владою» [2, с. 25]. Це і є ключовий елемент місцевого самоврядування того часу, що заклало основи

інституційної організації влади, які у видозміненому вигляді відображені в нинішній українській конституції.

Також варто взяти до уваги положення Конституції Пилипа Орлика, що гетьман «має правити не самовладно, але за порадою старшини й ради» [2, с. 17]. Тобто влада гетьмана обмежується волею громади. У сучасній Конституції України закріплено принцип народного суверенітету, згідно з яким «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»[1]. Отже, з впевненістю можна сказати, що ця ідея є прямим продовженням договірної традиції, започаткованої ще Гетьманом Пилипом Орликом.

У Конституції Орлика йшлося про захист прав козацтва, заборону свавілля влади, недоторканність особи та майна. У чинній Конституції України ці положення отримали системний розвиток у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де гарантовано широкий спектр прав – від особистих до соціально-економічних, від духовних до екологічних. Вважаємо, що закладені Орликом принципи правового гуманізму знайшли свій розвиток у сучасному конституційному праві.

Далі з'ясуємо, як П. Орлик передбачав ідею підзвітності влади суспільству, що гетьман повинен діяти в межах затверджених радою рішень і звітувати перед нею. За цією концепцією у сучасній Конституції України закріплено аналогічний механізм підконтрольності та підзвітності органів влади народу (статті 19, 38, 69-71), що є ознакою демократичного управління.

Не можна не зважати на те, що в конституції 1710 р. значна увага приділялася православ'ю як основі духовного життя українського народу. Таким чином, передбачалась церковна незалежність, а саме Конституція містила вимогу про повернення української церкви з-під влади Московського патріархату до трону Константинопольського патріархату. Сьогодні є усі підстави вважати, що надання українській церкві автокефалії було реалізовано лише через понад 300 років із наданням Томосу ПЦУ [3].

Здійснене дослідження дозволяє висловити наступне:

Співвідношення між Конституцією П. Орлика і Конституцією 1996 року відображає не механічне успадкування норм, а наступність і послідовність політико-правової культури, що збереглася попри історичні перерви державності. Конституція П. Орлика є історичним витокom, тоді як Конституція 1996 р. стала її найповнішим і найновішим правовим зразком.

Положення Конституції 1710 р. про обмеження влади Гетьмана, створення представницького органу, забезпечення правових гарантій наближали її до загальноєвропейських тенденцій. І Конституція 1710 року, і Конституція 1996 року спираються на ідею верховенства права. Якщо у першому документі ця ідея мала морально-релігійне підґрунтя, то в другому

вона закріплена як основоположний принцип верховенства права (стаття 8 Конституції України).

*Література:*

1. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 р. з наст. змінами. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.03.2026)
2. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2001. – 400 с.
3. Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні URL:<https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-> (дата звернення 29.03.2026).